

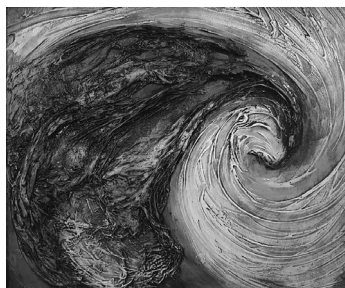
ANDRÁS ORSOLYA

DÁLIA ÉS ASZFALTSZÖNYEG

Herta Müller Bánság-térképe

A feltérképezés lehetőségei

■ 2019-ben jelent meg a Ruxandra Cesereanu szerkesztette *Herta Müller, un puzzle* című tanulmánykötet,¹ amely a bánsági származású szerző műveit többek között az emlékezés és kartográfia összefüggéseiből kiindulva közelíti meg. Herta Müller prózájának térbeli reprezentációival foglalkozó esszéjében Marius Conkan nemcsak a térbeli fordulat (*spatial turn*) elméleti hátterére hivatkozik, miszerint a tér nem semleges elem, hanem szociális, politikai és kulturális szempontból saját ágenciával rendelkező tényezőnek tekinthető, hanem az érzelmi fordulat (*affective turn*) felismeréseire is.² Conkan kiemeli, hogy a térbeli reprezentációk szorosan kötődnek az érzelmi és testi tapasztalatokhoz, valamint az identitás kialakulásához. Éppen ezért szerinte „a német írói irodalmi kartográfia nemcsak a romániai kommunizmus meghatározta élet megértése szempontjából lehet releváns, hanem főként arra vonatkozóan, hogy a posztkommunista társadalom dolgozza fel ezt a történelmi kontextust az egyéni és kollektív emlékezés/identitás szintjén”.³ Marius Conkan gondolatmenetének téje tehát elsősorban a múltról szóló, de a jelenben felépített narratívák struktúrájának feltárása, az a kérdés, hogy a jelenben hogyan pozicionáljuk magunkat a múlthoz képest, illetve a jelen megértésének lehetőségei a múlt elbeszélései alapján, vagyis inkább az időhöz, nem pedig a térhez kapcsolódó probléma.

**Arra a kérdésre, hogy
védelmet nyújthat-e
a város aszfaltszőnyege
a halálfélelemmel
szemben, egyértelműen
nem a válasz,
ha Herta Müller
Temesvárról szóló
szövegeit tekintjük.**

Emellett Robert T. Tallyre hivatkozva megemlíti a narratív kartográfia (*narrative mapping*) fogalmát is, ami egyrészt közelebb visz a térbeli reprezentációk vizsgálatához, másrészt a konkrét történelmi kontextustól elvonatkoztatva egy általánosabb kérdésfelvetést is megenged. Tally szerint a narráció nem más, mint a valós és imaginárius terek strukturálása, azaz feltérképezése, amit olvasóként elhelyezhetünk a saját idő- és térbeli kontextusunkban, és ami ezáltal abban segíthet nekünk, hogy értelmes formát adjunk a világnak, amelyben élünk.⁴ Értelmezésem szerint az érzelmeket és a tőlük elválaszthatatlan testi érzeteket is aktiváló szépirodalmi szöveg térbeli reprezentációinak vizsgálata abban segíthet, hogy tájékozódjunk a világban, és abban is, hogy többet láthassunk és érezhessünk egyes terekben, azaz figyelmesebbek lehessünk.

Ez Herta Müller szövegeinek olvasásakor szinte magától kínálkozik. A szerző sokat emlegetett sajátos nyelvezte az olvasó figyelmének és érzékenységének iskolája, ugyanakkor a szerző észlelésének pontosságáról, rendkívüli aktivitásáról tanúskodik. Herta Müller maga nevezi ezt „kitalált észlelésnek”, önmagát megteremtő észlelésnek (*erfundene Wahrnehmung*),⁵ ami a szövegeiről szóló esszék és tanulmányok ikonikus fordulatává vált. Anja Johannsen szerint az észlelés megváltozása a politikai és társadalmi elnyomás következménye, és ez indítja el az észlelést érintő általános kérdésfelvetést Herta Müller esetében, különös tekintettel a „specifikus térészlelésre.”⁶ Wu Wenquan szintén a félelemmel és a személyes traumákkal hozza összefüggésbe a „kitalált észlelést”, ami egyfajta önvédelmi és feldolgozó mechanizmusként fordul szembe a rideg, ellenséges környezet kontrolljával, az önreflexiót tiltó családi és társadalmi szabályokkal.⁷ Norbert Otto Eke megállapítása az, hogy ez a „kitalált észlelés” irányítja Herta Müller írói eljárásait, új szavakat, kifejezésmódokat hoz létre, s ezáltal szövegei „a szokványos észlelés falába ütött kémlelőnyílások”⁸ lesznek.

Ezekből az elméleti megfontolásokból kiindulva az alábbiakban megpróbálok felvázolni Herta Müller Bánság-térképét, konkrétan a falu és város ábrázolását, a következő szempontok szerint: a természeti és épített környezet megjelenítése, a rájuk irányuló figyelem fókusza, a helységekben megtalálható intézmények terei, a terekhez kapcsolódó tevékenységek és érzelmi konnotációk, valamint a terek és a bennük mozgó szereplők viszonya.

Nitzkydorf: az elhallgatási kultúra szorongása

■ Amint azt Marta Petreu megfogalmazza Herta Müller műveit a traumák feldolgozásának lehetősége felől vizsgáló esszéjében, a szerző „írásművészete itt kezdődik: egy névtelen faluban, egy meg nem nevezett évben, egy név nélküli diktátor idején”.⁹ A szerző egész életművében folyamatosan visszatér Nitzkydorfnak, a bánsági sváb falunak az ábrázolásához, ahol 1953-tól 14 éves koráig szüleivel és nagyszüleivel élt, noha ezt a helyet valóban nem nevezi meg szövegeiben. Ennek a térnek az értelmezésében elmélyülve minden szövegben újabb és újabb rétegeket fed fel. A falusi környezetből kiragadott terek megjelenítésében megfigyelhető, hogy a szerző eltávolodik a szülőfalu, az otthon fogalmaival társított giccsektől, szubverzív módon viszonyul a sztereotípiákhoz, és figyelme elsősorban a periférikus terekre irányul.

Minden nyelv más szemmel lát című önéletrajzi ihletésű esszéjében a természeti környezet, a falu határában található szántó föld és legelő ábrázolását a szorongás hatja át, valamint meghatározó az ember kitettsége, a fenyegetettség ér-

zése: „Utáltam a makacs, hajthatatlan földeket, amelyek vad növényeket és állatokat faltak fel azért, hogy természetett növényeket és háziállatokat etessenek. A szántóföldek a halálnemek határtalanul elnyúló panoptikumai voltak, egy-egy virágzó halotti tor. [...] A halottlátogatásokról ismertem a megkékült körmöket, a sárga porcot a zöldes fülkagylóban, ahova a növények már belevájták a fogaikat, türelmetlenül elkezdték a bomlás munkáját, mégpedig a házak legszebb szobájában, nem vártak a sírig.”¹⁰ Anja Johannsen ezeket a tereket Herta Müller műveiben „korrumpált tájaknak” nevezi, amelyek az emberi élet törekenységét és rövidségét hangsúlyozzák, maga a természet pedig a megsemmisülés, pusztítás körforgását képviseli, saját ágenciával rendelkező, de az emberrel szemben teljesen részvétlen szereplő.¹¹ Johannsen az *ozmózis* kifejezést használja arra a jelenségre, hogy az emberi test határai áteresztőek, illetve a környezet bármikor áttörheti, megsértheti ezeket a határokat.¹² A természet idilli ábrázolásának sztereotípiája mellett így az is megkérdőjeleződik, hogy az ember uralkodhat a természetben (az idézett részletben például a civilizációt képviselő tisztaszoba nem jelent menedéket) – ami ezt a fajta térszerkezetet egy poszthumán paradigmába helyezi el.

A természeti környezethez kapcsolódó szorongás érzése egyébként Herta Müller gyerekkori tapasztalataihoz is köthető: a nehéz munka, az egyedüllét, a természetben való magára hagyatottság meghatározó élményéről több esszéjében és a Nobel-díj átvételekor elhangzott előadásában is beszámol. Korai novelláiban a gyerek nézőpontjából elmondott történetek elbeszélői perspektívája csak erősíti ezt a kiszolgáltatott, periférikus pozíciót a térben.

A *Minden szem más szemmel lát* című esszéjében a periféria metaforája: „a világ rojtjai” – innen és a természet csillapíthatatlan éhsége elől igyekeznek az elbeszélő menekülni, a rojtokról az aszfaltszöngyegre, a centrumnak és védett környezetnek mutató városba kerülni: „Nem akartam a testemet átadni ennek a mindent felfaló, virágokkal álcázott pusztító nyári hőségnek. Amit akartam: el a rojtoktól, fel a szöngyegre, ahol a talpam alatt az aszfalt olyan szorosan lezárja a földet, hogy belőle a halál nem lopakodhat oda a bokám köré.”¹³ A várostól remélt biztonság szintén illuzórikusnak bizonyul később, és az ott szerzett tapasztalatok csak arra világítanak rá, hogy az elnyomást és az állandósult szorongást, a halálfélelmet már ismeri valahonnan: a szülőfalujából, amelynek intézményeit és közösségi modelljeit a diktatúra kicsinyített másaként leplezi le.

Herta Müller első novelláskötete, a *Niederungen* óriási megbotránkozást váltott ki abban a közösségben, amelyről szól, a szerzőt és családját is megaláztatások érték, amint arról idézett esszéjében beszámol: őt magát az utcán zsembeköpték, a borbély többé nem akarta megborotváltni a nagyapját, aki évtizedek óta rendszeres vendége volt, a falusiak kiközösítették az anyját, nem akartak vele együtt dolgozni, egy szekérre felülni.¹⁴ Herta Müllert a *fészek beszennyezőjének* (*Nestbeschmutzerin*) nevezték írásai miatt, mivel ezekben rámutat a bánási falu zártságára, a képmutatásra és a hatalmi struktúrákban érvényesülő elnyomásra.

Egyik korai novelláskötetében, a *Drückender Tangó*ban jelent meg a *Dorfchronik* (*Falusi krónika*) című szöveg, amelyben egy útikönyv tárgyilagos hangján mutatja be a falu különböző tereit, intézményeit utcáról utcára, házról házra haladva. Itt is a periférikus terekre irányul a figyelem, és a falu elszigeteltsége, zártsága nem a sztereotipikus hagyományörzés, hanem inkább a neveltségesség fényében mutatkozik meg: „A Néptanácsot az idegenek is felkeresik, ha a faluba tévednek, mivel, ha sürgős a dolog, a hátsó udvarba húzódhatnak pisilni, amit a faluban vizelésnek ne-

veznek. A Néptanács hátsó udvarában álló budi közbudi, mivel se ajtaja, se teteje nincs. [...] A Néptanács szomszédságában található a fodrászüzlet, amit a faluban borbélyműhelynek neveznek. A borbélyműhelyben van egy szék a tükörrel szemben, azonkívül egy szeneskályha a sarokban és egy fapad a fal mellett, ahol a kuncsaftok, akiket a faluban borotválkozó vendégeknél neveznek, ülnek és szunyókálnak, amit a faluban várakozásnak neveznek.¹⁵

A falu külön nyelvezete, aminek obszesszív emlegetése az idézett novella ritmusát megadja, annak a tünete, hogy ez a világ semmilyen más perspektívát nem tud elképzelni a saját normarendszerén kívül, és ennek a rendnek a látszatát mindenáron kész megőrizni – s éppen ezért lehet a szerző számára a később megtapasztalt állami szintű elnyomás miniatúrája, amint arra *A norma ütemei* című esszéjében is reflektál – a címbe szintén az önmagát ismétlő, önmagából kilátni képtelen fegyelmi és elnyomó rendszer óraművének üres, örületbe torokló ketyegésére utalva.¹⁶

A falu mint minden értelemben zárt és elzárkózó tér nemcsak egy nagyobb, az államot meghatározó struktúra modellje, hanem az egyéni létezésé is. A *Belül sziget, kívül határ* című esszé igen szemléletes ebből a szempontból: a sváb falu nyelvi és kulturális elszigeteltsége mellett arra is rámutat, hogy „a nagy, szilárdan álló szigeten, ami az ország volt, ide-oda bolyongott a sok kicsi sziget, melyek maguk az emberek voltak”.¹⁷ Ebben az esszében a szerző megemlíti azokat az egyéni és közösségi traumákat, amelyek a második világháború utáni időszakhoz kapcsolódnak, és a falu lakóinak, az ő saját családtagjainak magukba zárkózását, elszigetelődését eredményezik. Herta Müller nagyapjának üzletét és földbirtokait államosították, ez elől olyan rutinos kényszercelekvésekbe menekült, mint hogy a korábban tonnányi, vagonnyi gabonamennyiségek nyilvántartására szolgáló számlatömbbe a napi bevásárlásait írta be. Nagyanyja éppen a később államosított földekre vágyva ment hozzá a nagyapjához, és amikor ezt a vagyont elvesztette, megőrült, magába és énekeibe zárkózva bolyongott a lakásban. Az anya traumája az oroszországi deportálás és kényszermunkatábor, ahol öt évet kellett eltöltenie, s amelynek egyik nyoma a család életében éppen Herta Müller keresztnéve, amit az anyja egyik sorstársa után kapott, az apa feldolgozhatatlan múltja pedig a második világháború, ahol SS-katonaként harcolt.¹⁸

A falu nyelvezetére visszatérve éppen ezért inkább a falu hallgatásáról beszélhetünk, ugyanis ezeknek a hozzáférhetetlen, kibeszéletlen traumáknak az elhallgatása az, ami a falu klausztrófó világát meghatározza. Nemcsak a múlt zárványai nyomasztóak a jelenben, hanem a traumák súlya a térszerkezet töredezettségében, heterotopikus voltában is érzékelhető. Erre példa a *Szívjóság* című regény következő részlete: „Az apa a torkában tartja a temetőket, ott lent, az inggallér és az áll között, ahol az ádámcsutka van. Hegyes az ádámcsutka, elreteszeli az utat. Így a temetők sem tudják soha elhagyni a száját.”¹⁹ A testbe hatoló külső környezettel szemben védtelen és kitett, ugyanakkor maga és mások számára zárt, áthatolhatatlan és hozzáférhetetlen egyén szigete a falu térszerkezetének modellje, amit az elhallgatási kultúra szorongása határoz meg.

Temesvár: a félelem közössége

■ Arra a kérdésre, hogy védelmet nyújthat-e a város aszfaltszönyege a halálfélelemmel szemben, egyértelműen nem a válasz, ha Herta Müller Temesvárról szóló szövegeit tekintjük. Anja Johannsen szerint arra lehetünk figyelmesek,

hogy a táj politizált térré válik, azaz a természet a diktatúrában nem független a hatalmi struktúráktól. Johannsen példája a Duna, ami nemcsak Románia természetes határvonala, vagyis politikai értelmet hordozó rész a tájból, hanem Herta Müller szövegeiben az a hely is, ahol a határon átszökni készülöket brutális módon elpusztítják. Ugyanígy a városi környezetben megjelenő folyóhoz kapcsolódnak az öngyilkossági gondolatok is, amelyek a *Szívjóság* főhősét az elviselhetetlen kihallgatások, házkutatások miatt kezdik megkörnyékezni, valamint az öngyilkosságnak álcázott politikai gyilkosságok színtere is.²⁰ A természet ezekben a leírásokban nem vonhatja ki magát a diktatúra fojtogató légköréből, ahogyan ezt Herta Müller *Hunger und Seide (Éhség és selyem)* című esszéjében megfogalmazza, különbséget téve az állam (politikai hatalom és struktúra), valamint az ország (természeti környezet, belakott tér) között: „Ha egy államban a túlélés válik az élet értelmévé, az ország szépsége fájdalommal alakul.”²¹

Ugyanakkor nem tekinthetünk el attól sem, amire Ewelina Damps lengyel kutató világít rá *Herta Müller herbáriuma* című tanulmányában, hogy az író műveiben a természet egyrészt a halálhoz, másrészt a meneküléshez, a szabaduláshoz kapcsolódik.²² Damps példája a dália ábrázolása Herta Müller *Ha hallgatunk, kellemetlenné válunk – ha beszélünk, nevetségesek leszünk* című esszéjéből, ahol ez a virág az üdöztetés, a félelem és a szenvedés szavakkal el nem mondható részét tudja az elbeszélőnek megmutatni, és ezáltal elviselhetővé tenni: „Hogyan foglaljam szavakba, hogy a külső marcangolással szemben a dália nekem szinte stabil belső tartást adott? Hogy a dáliában kihallgatás ül, ha az ember kihallgatásról jön, vagy a cella, ha valaki, akit szeretünk és nem akarunk elveszíteni, börtönben van.”²³

Úgy vélem, a természeti környezet értelmezésében ez az új réteg, az új látásmód nem választható el Herta Müller életrajzában és írásművészetében Temesvártól – és nemcsak az aszfaltszőnyeghez fűzött remények miatt, hanem elsősorban azért, mert a szerző itt egy többnyelvű környezetbe került, ami meghatározó tapasztalat számára. Amint a már idézett *Minden nyelv más szemmel lát* című esszéjében megfogalmazza, az idegen nyelvek ismerete relativizálja az anyanyelv addig abszolútnak hitt perspektíváját – vagyis lehetőséget ad neki arra, hogy az említett zártságból, a falu elszigeteltségéből kiléphessen. Ugyanakkor, mint megjegyzi, az idegen nyelv a figyelem, az észlelés érzékenyítéséhez segítette hozzá, a tér és az észleletek többféle strukturálásának lehetőségéhez: „Tudom, hogy szerencsésnek mondhatom magam, amiért ez megtörtént. Mennyire más pillantás vetül a fecskére a román nyelvben, ahol ezt a madarat így hívják: *rândunica*, azaz *sorbanülőcske*. Mennyivel több van ebben, mint a német szóban. A madár neve elmondja nekem, hogy a fecskék fekete sorokban ülnek a villanydróton, az egyik egészen közel a másikhoz. Én ezt, amikor a román szót még nem ismertem, minden nyáron láttam. Elámultam rajta, hogy a fecskét ilyen szépen is meg lehet nevezni.”²⁴

Elébevégya a nyelvi relativizmus és a Sapir–Whorf-hipotézis rehabilitálásának, térjünk vissza Herta Müller Temesvár-térképéhez. A többnyelvű környezet perspektívaváltásai mellett ugyanis másféle bizonytalanságoknak is tanúi lehetünk.

A városi környezetben játszódó elbeszélő szövegek és a kapcsolódó esszék esetében feltűnő a heterotopikus terek ábrázolása, különös tekintettel a privát és nyilvános terek egymásba mosódására. Egy reprezentatív példa az egyetemi bentlakás a *Szívjóság* és *A róka volt a vadász* című regényekben. A szereplők nem érezhetik magukat biztonságban a zsúfolt, gyakorlatilag bárki számára hoz-

záférhető szobában, a holmijukat átkutatják, nem létezik intimitás, csak gyanakvás, bizalmatlanság és kiszolgáltatottság, noha ez a lakóhelyük. Ahogyan a falusi környezetben a halál fenyegetése megsérti a test határait, ugyanígy a városban is, csak ezt a veszélyt nem a természet, hanem a politikai hatalom képviseli – erre példa a *Szívjóságban* Lola halála, ami akár öngyilkosság volt, akár annak álcázott gyilkosság, mindenképpen az elnyomó rendszer okozta, és ez az esemény a bentlakási szoba szekrényében következik be, ahol felakasztva találják a testét. Az állandó bizonytalanság tere az emblematisz című *Ha valami a levegőben lóg, az nem sok jót jelenthet* esszében a város szélén álló „toronyházban” található lakás, ég és föld, intimitás és kitettség között: „Az ég hasában nyitottam és csuktam a hűtőszekrényt, a ruhásszekrényt, benne mosakodtam és fésülködtem, benne ettem és aludtam. Úgy éreztem, túl magasan vagyok a levegőben, mert mire hazaértem, gyakran megváltoztak a lakásban a tárgyak. Amikor nem voltam otthon, a titkosszolgálat ellenőrzéseket tartott, és a falon lógó képek az ágyamra kerültek, a székeket máshová állították, a szekrényajtóra ragasztott plakátoknak hiányzott a sarkából, a cigarettacsikket a vécébe dobták.”²⁵ A falu klausztrófiáját a tériszony váltja fel, ahogy Anja Johannsen fogalmaz, egylényegűvé válnak, egymás mellé kerülnek a klausztrófia és agorafóbia terei.²⁶

A bizonytalanság mellett továbbra is a periferikus, marginalizált terek dominálják a Temesvár-térképet. Herta Müller 1977 márciusától 1980 júliusáig a temesvári Tehnometal nevű autógyárban dolgozott a külföldi munkagépek használati utasításainak fordítójaként. Ehhez a munkahelyhez olyan periferikus terek ábrázolása kapcsolódik, mint a gyár lépcsője és a gyár mosdója. Herta Müllert azért bocsátották el az állásából, mert nem volt hajlandó a Securitate-nak kollégáiról, barátairól jelenteni. Ennek ellenére azt a pletykát terjesztették el róla munkatársai körében, hogy besúgó, és az üzemben töltött utolsó heteit ellehetetlenítették, másnak adták át az íróasztalát, viszont muszáj volt dolgozni járnia, és így a lépcsőn kuporogva, a zsebkendőjén ülve fordított. A Nobel-díj átvételkor elhangzott előadásában így fogalmazza meg: „Lépcsőházi szellemesség voltam, az irodám pedig egy zsebkendő.”²⁷ A gyár mosdójához egy titokban végrehajtott abortusz története kapcsolódik: „A kolléganőmnek szerencséje volt. Az abortusz komplikációk nélkül sikerült. Aztán mikor fél évvel később megint terhes lett, egy körkötőtű műanyag csövével maga végezte el az abortuszt. Ugyanazt a csövet vezette be egy évvel később az üzem mosdójában az én méhembe. A csövet három nap és három éjjel viseltem.”²⁸

Az elnyomó rendszerhez kapcsolódó periferikus terek nemcsak a szerző személyes tapasztalataihoz kapcsolódnak, vagyis ezek nem kivételes példák, hanem az egész közösséget érintik. Ennek reprezentatív tere a temesvári szegénytemető, ahol a Securitate „elkaparta” az áldozatait: „A temesvári szegénytemető nem pusztán egy szegénytemető. Ott nemcsak azok az emberek fekszenek, akik a szegénység peremén éltek, aztán meghaltak. Ott fekszenek azok az is, akiket erőszakkal löktek le az élet pereméről.”²⁹ Ugyanez érvényes a városban található intézményekre is, akkor is, ha ezek nem gyanúsak vagy titkosak. Herta Müller a gyárból való elbocsátása után különböző iskolákban és óvodákban dolgozott helyettesítő pedagógusként. Erről a tapasztalatról számol be *A piros virág és a bot* című esszéjében:³⁰ egy óvodában azzal kellett szembesülnie, hogy már a négy-öt éves gyerekek is teljesen belesimulnak a hatalmi hierarchiákba, megvannak fosztva individualitásuktól.

Az állandó félelem és kiszolgáltatottság ellenére is található Herta Müller Temesvár-térképén egy pont, amihez pozitív értékek kapcsolódnak. Ez a *Szívjóság*ban megjelenő ellenálló közösség. A regényben az író az Aktionsgruppe Banat irodalmi csoport két tagjának, Rolf Bossertnek és Roland Kirschnek állít emléket, akik a diktatúra áldozatai lettek. Ahogyan a regény szereplői közösségként, együtt emlékeznek diáktársukra, a meggyilkolt Lolára, úgy váltja fel a faluban megtapasztalt elszigeteltséget a közöttük szövődő szoros barátság, az apa torkába zárt temetőket és a szegénytemetőben elkapart áldozatokat pedig a tanúságtétel és az emlék megőrzése. Ruxandra Cesereanu a *Szívjóság* ezen emlékező, emlékállító, tanúságtévő gesztusát Antigone történetével hozza összefüggésbe, szerinte a regény magva a temetetlen halottak története, a könyv pedig sír-emlékké, a tiszteletadás emlékművévé válik.³¹ Ennek tere pedig nem más, mint maga a szöveg, amibe az olvasó maga is beléphet, részt vehet az emlékezésben.

Nyelv és otthon / nyelvi bizonytalanság és otthontalanság

■ Herta Müllernek 2009-ben a következő indoklással ítelték oda az irodalmi Nobel-díjat: „A költészet sűrítésével és a próza tárgyilagosságával az otthontalanság tájait rajzolja meg.” Mint láttuk, Herta Müller folyamatosan olyan terek leírásával foglalkozik, amelyeket életrajzi szempontból az otthonának, a hazájának nevezhetnénk, és mindig kimozdítja ezeket az otthonhoz fűződő sztereotípiák nyugvópontjáról – önmagát és szövegeit pedig az otthonosságból. A haza fogalmával szembeni bizalmatlanságát a következőképpen fogalmazza meg: „Nem szeretem a »haza« szót, Romániában ezt magával a hazával együtt két csoport is kisajátította. Az egyik a falvak polkabajnokaiból és erkölcsszakértőiből állt, a másik a diktatúra hivatalnokaiból és tányérnyalóiból. A falusi haza: németkedés, az állami haza: gondolkodás nélküli engedelmesség és az elnyomástól való vak félelem. Mindkét hazafogalom provinciális, xenofób és arrogáns.”³² A haza és az otthon hiánya, vagy a velük való azonosulás hiánya Herta Müller biográfiájában és szövegeiben nemcsak a romániai diktatúrához kötődik: amint az *Az idegen pillantás* vagy *Itt nálunk, Németországban* című esszéiből kiderül, emigrációja után sem talált otthonra egy teljesen más társadalmi rendszerben és nyelvi környezetben. Mit mond el ez a szerző térszemléletéről, illetve általában az otthonra irányuló fokozott, esetenként obszesszív figyelméről?

A kérdésre adandó válaszhoz közelebb vihet Thomas Cooper *Herta Müller: Between Myths of Belonging* című szövege, amelyben rámutat arra, hogy a szerző kivándorlása egy atipikus száműzetésnek mondható. Egyrészt mind Romániában, mind pedig Németországban kívülálló volt és maradt, másrészt a német nyelvet beszélő kisebbség tagjaként került abba az országba, ahol ezt a nyelvet a többség használja. Ez a helyzet Cooper szerint, Müller munkásságával együtt, arra hívja fel figyelmünket, hogy a száműzetés olyan értelmezése, miszerint ez egy egységes kultúrából való kiszakadás traumája, bizonyos mértékben csak egy narratíva, mégpedig azért, mert maga az egységes kultúra is csak konstrukció, fikció.³³ Vagyis Herta Müller az „otthontalanság tájainak” megrajzolásával nemcsak specifikus történelmi, társadalmi tereket leplez le és forgat fel, hanem azt a szakadékot nyitja meg az olvasói előtt, hogy valójában senkinek nincs állandó, biztonságot nyújtó, véglegesen rögzíthető otthona, hazája, teljesen függetlenül attól, hogy hol és milyen körülmények között él.

Ennek az állandó bizonytalanságnak az egyik tünete Herta Müller munkásságában a nyelv szüntelen keresése, újratemtése és elvesztése, amit műveinek olvasásakor végigkövethetünk. Gisela Ecker éppen a haza, otthon intenzív érzelmi töltetű fogalmainak körüljárásakor lesz figyelmes a nyelvi pontosság hangsúlyozott keresésére Herta Müller esetében, és ez szerinte akkor kerül leginkább előtérbe, amikor az otthon mind a fizikai, mind pedig a mentális térben bizonytalanná válik.³⁴ Ennek alapján Herta Müller Bánság-térképe nem rögzített pontok halmazaként rajzolódik ki. Regényeit, esszéit olvasva nem abban a tapasztalatban részesülünk, hogy végleges fogódzót kaptunk az eligazodáshoz. Ehelyett megtanulhatunk a bizonytalanságban elidőzni, jobban figyelni és többet kérdezni, azzal kísérletezni, hogy milyen szavakkal beszélhetünk egy helyről, egy helyen, és főképpen hogy milyen rések maradnak mindig szavakkal betölthetetlenül a minket körülvevő térben.

■ JEGYZETEK

1. Ruxandra Cesereanu (coord.): *Herta Müller, un puzzle*. Editura Școala Ardeleană, Cluj, 2019.
2. Conkan, Marius: *Reprezentări spațiale în proza Hertei Müller. O lectură geocritică*. In: Ruxandra Cesereanu (coord.): i.m. 2019. 159.
3. Uo. 162. „Astfel, cartografia literară a autoarei germane poate deveni relevantă nu doar pentru înțelegerea condiției umane în comunismul românesc, cât mai ales pentru felul în care societatea postcomunistă procesează asemenea contexte istorice, la nivelul memoriei/identității individuale și colective.”
4. Uo. 160.
5. Herta Müller: *Der Teufel sitzt im Spiegel* (Rotbuch Verlag, Hamburg, 1991) című kötetének alcíme: *Wie Wahrnehmung sich erfindet (Az ördög ott ül a tükörben, avagy Hogyan teremti meg magát az észlelés)*.
6. Anja Johanssen: *Chronotopologische Ordnungen (Raum und Zeit)*. In: Norbert Otto Eke (hrsg.): *Herta Müller Handbuch*. J.B. Metzler, Stuttgart, 2017. 167.
7. Wu Wenquan: *The Metamorphosis of Fear: Herta Müller's Invention of Perception*. Canadian Social Science 2013. 6. sz. 26. „Müller, however, unlike her likes, has developed a unique literary self-aid kit, the central piece of which is her »erfundene Wahrnehmung« [invented perception], to cope with the overwhelmingly enclosing and suffocating forces intending to neutralize her ways of cognizing the world around her.”
8. Norbert Otto Eke: *Biographische Skizze*. In: Uő (hrsg.): i.m. 2017. 3. „[Die Bildschöpfungen] formieren eine ästhetische Ordnung eigenen Rechts, die über weite Strecken den Anschluss an konventionalisierte Wahrnehmungssysteme mit den ihnen jeweils eigenen Systemzwängen – seien sie ästhetischer, seien sie politischer Art – kappt, den Text so zum Sehschlitz werden lässt in der Mauer der verordneten Wahrnehmung.”
9. Marta Petreu: *Scrind din rană ca dintr-o călimară*. In: Ruxandra Cesereanu (coord.): i.m. 2019. 63. „Aici începe de fapt literatura Hertei Müller: într-un sat fără nume, într-un an nenumit, pe timpul unui dictator fără nume.”
10. Herta Müller: *Minden nyelv más szemmel lát*. In: Uő: *A király meghajol és gyilkol*. Napkút Kiadó, Bp., 2018. 10.
11. Anja Johanssen: i.m. 169–170.
12. Uo. 172.
13. Herta Müller: *Minden nyelv más szemmel lát*. In: Uő: i.m. 2018. 11.
14. Uo. 27.
15. Herta Müller: *Dorfchronik*. In: Uő: *Drückender Tango*. Rowolt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1996. 33–34. „Auch die Fremden, die ins Dorf kommen, suchen den Volksrat auf, weil sie, wenn es sie bedrängt, in den Hinterhof gehen uns pissen, was im Dorf Wasser abschlagen genannt wird. Das Klo, das im Hinterhof des Volksrats steht, ist ein öffentliches Klo, da es weder eine Tür noch ein Dach besitzt. [...] Neben dem Volksrat befindet sich der Friseurladen, der im Dorf Frisierstube genannt wird. In der Frisierstube steht ein Stuhl vor einem Spiegel, ein Kohlenofen in einer Ecke und eine Holzbank an einer Wand, auf der die Kunden, die im Dorf Rasiergäste genannt werden, sitzen und schlafen, was im Dorf warten genannt wird.”
16. Herta Müller: *Das Ticken der Norm*. In: Uő: *Hunger und Seide*. Carl Hanser Verlag, München, 2015.
17. Herta Müller: *Belül sziget, kívül határ*. In: Uő: i.m. 2018. 150.
18. Az életrajzi adatok forrása: Norbert Otto Eke: *Biographische Skizze*. In: Uő (hrsg.): i.m. 2017. 4.
19. Herta Müller: *Szívószág*. Ford. Nádori Lídia. Cartaphilus, Bp., 2011. 22.
20. Anja Johanssen: i.m. 170.
21. Herta Müller: *Hunger und Seide. Männer und Frauen im Alltag*. In: Uő: *Hunger und Seide*. Carl Hanser Verlag, München, 2015. „Wenn in einem Staat das Überleben zum Lebenssinn geworden ist, wird die Schönheit des Landes zum Schmerz.”
22. Ewelina Damps: *Das Herbarium von Herta Müller. Über das Außensprachliche in der Pflanzenwelt*. Studia Germanica Gedanensia 2018. 38. sz. 136.
23. Herta Müller: *Ha hallgatunk, kellemetlenné válunk – ha beszélünk, nevetségesek leszünk*. In: Uő: i.m. 2018. 72.
24. Herta Müller: *Minden nyelv más szemmel lát*. In: Uő: i.m. 2018. 24.
25. Herta Müller: *Ha valami a levegőben lóg, az nem sok jót jelenthet*. In: Uő: i.m. 2018. 185.
26. Anja Johanssen: i.m. 169.

27. Herta Müller: *Jedes Wort weiß etwas vom Teufelskreis*. <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2009/muller/25746-herta-muller-nobelvorlesung/>, 2009. december 7. „Ich war ein Treppenwitz und mein Büro ein Taschentuch.“
28. Herta Müller: *Hunger und Seide. Männer und Frauen im Alltag*. In: Uó: i.m. 2015. „Die Bürokollegin hatte Glück. Die Abtreibung verlief ohne Komplikationen. Als sie nach einem halben Jahr wieder schwanger war, nahm sie mit dem Plastikschauch einer Rundsticknadel die Abtreibung selber an sich vor. Diesen Schlauch führte sie ein Jahr später auch mir auf der Toilette des Betriebs in die Gebärmutter ein. Ich trug den Schlauch drei Tage und drei Nächte.“
29. Herta Müller: *Lüge haben kurze Beine – die Wahrheit hat keine*. In: Uó: i.m. 2015. „Der Armenfriedhof von Temeswar ist nicht nur ein Armenfriedhof. Da liegen nicht nur Menschen, die an der äußeren Lebensgrenze der Armut gestorben sind. Da liegen auch Menschen, die an der äußersten Lebensgrenze von der Gewalt überrollt worden sind.“
30. Herta Müller: *A piros virág és a bot*. In: Uó: i.m. 2018. 141–149.
31. Ruxandra Cesereanu: *Herta Müller – Traume și abuzuri ale Securității. Memoria rezistenței*. Transilvania 2016. 7. sz. 4. „se cuvine să sapi adânc ca să scoți de sub țesuturile cărții nucleul de bază al intenției sale epice: morții neîngropați (sau neonorați) pot fi îngropați și onorați prin și în cuvinte, dacă pământul le este interzis. Cartea și cărțile Hertei Müller sunt chiar acest mormânt omagial, transferat continuu, moștenit și transmis mai departe. În ipostaza sa asumată de Antigona a sfârșitului de secol XX. Herta Müller face din cărțile sale niște depoziii ale traumelor (individuale și colective), niște testimonii narative cu efect de mormânt-omagiu.“
32. Herta Müller: *Minden nyelv más szemmel lát*. In: Uó: i.m. 2018. 26–27.
33. Thomas Cooper: *Herta Müller: Between Myths of Belonging*. In: John Neubauer – Borbála Zsuzsanna Török (eds.): *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe. A Compendium*. De Gruyter, Berlin, 2009. 475. „Her work is a reminder that the conception of exile as a traumatic rupture from a unitary culture is to some extent a narrative that rests for its force on the construction (and thereby fictionalization) of this unitary culture, a process that separation enables.“
34. Gisela Ecker: *Grenzen*. In: Norbert Otto Eke (hrsg.): i.m. 2017. 204. „Die Suche der Autorin nach Genauigkeit in der sprachlichen Formulierung fällt besonders in ihrem Umgang mit dem emotional aufgeladenen Komplex »Heimat« auf, nicht zuletzt weil Nostalgie als Hort der Gefühle nicht zur Verfügung steht, wenn erkannt wird, dass Heimat »kein Ort für die Füße und keiner für den Kopf« ist.“

